

Marta Kolářová

V souladu s přírodou

---

*Politika životního
stylu, udržitelnost
a soběstačnost*

V souladu s přírodou

Politika životního stylu, udržitelnost a soběstačnost

Marta Kolářová

Recenzovali

Mgr. Ondřej Daniel, Ph.D. (Filozofická fakulta UK)

PhDr. Ivan Rynda (Fakulta humanitních studií UK)

Publikace vznikla za finanční podpory výzkumného programu Strategie AV21 „Globální konflikty a lokální souvislosti“.

Publikace vyšla s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace RVO: 68378025.

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2021

Edice SLON – Studie, 143. svazek / řídí Miloš Havelka, Jiří Šafr,

Jiří Ryba a Alena Miltová

Redakce Alice Dudáková a Jiří Ryba

Návrh obálky studio Designiq

Grafická úprava studio Designiq

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2021

© Marta Kolářová, 2021

Photography © Petr Štolcpart, Petr Baxant,

Marta Kolářová, Eliška Faustusová, 2021

ISBN 978-80-246-4993-1

ISBN 978-80-246-5004-3 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

od roku 2021 součást Nakladatelství Karolinum

Poděkování

Nejprve chci velice poděkovat nakladatelům Aleně Miltové a Jiřímu Rybovi a jazykové redaktorce Alici Dudákové za velmi milou a příjemnou spolupráci. Jsem vděčna oběma autorům odborných posudků za jejich připomínky a komentáře, které mi pomohly knihu upravit. Děkuji především Ivanu Ryndovi za důkladné čtení, pečlivé korekce textu a podnětné a erudované připomínky k rukopisu. Oceňuji také detailní odborné komentáře Lindy Blättler, jež pozorně pročetla celý text. Dále děkuji svým kolegům a kolegyním, kteří mi k projektu či dílčím textům poskytli v průběhu výzkumu cenné rady, jsou to zejména Josef Bernard, Martin Heřmanský, Jana Stachová, Radka Hanzlová, Jiří Krejčík a Petr Gibas. Chtěla bych poděkovat rovněž autorům fotografií, tedy Petru Baxantovi, Petru Štolcpartovi a Elišce Faustusové. Můj velký dík patří především aktérům a aktérkám výzkumu, s nimiž jsem vedla rozhovory a kteří mě mile přijali ve svých domovech či na svých pozemcích. Z důvodu anonymizace je zde bohužel nemohu jmenovat.

Obsah

Úvod	9
Kapitola 1.	
Buď sám tou změnou:	
politika životního stylu a politický konzumerismus	13
1.1 Politika jinými prostředky: politika životního stylu	13
1.2 Volba peněženkou? Politický konzumerismus a etická spotřeba	20
Kapitola 2.	
Do souladu s přírodou:	
environmentální politika životního stylu v kolektivní formě	27
2.1 Společně pro změnu: kolektivní akce v oblasti spotřeby a životního stylu	27
2.2 Návrat k půdě a zdravé potraviny: hnutí za udržitelnou spotřebu v Česku	36
2.3 Mezi hnutími a životními styly: eko bio subkultura	74
Kapitola 3.	
V souladu s přírodou:	
environmentální politika životního stylu v individuální rovině	100
3.1 Zelený konzumerismus? Udržitelný životní styl a spotřeba	100
3.2 Žít ohleduplně k přírodě: udržitelnost v každodennosti	115
3.3 Nezávisle tvořit: jak se prolíná udržitelnost se soběstačností	138
3.4 Žít blíž přírodě: soběstačnost na venkově	160
Závěry	211
Příloha:	
Použité metody výzkumu	216
Slovníček zkratk a cizích slov	225
Seznam literatury	227

Zdroje dat	238
Seznam tabulek a schémat	242
Medailonek autorky	243
Summary	244
Jmenný rejstřík	248
Věcný rejstřík	251

Úvod

Nežijeme v souladu s přírodou. A víme to. Přinejmenším od 60. let minulého století se světem šíří povědomí o tom, že poškozujeme přírodu, že jsme přesáhli meze růstu civilizace, že spotřebováváme nad limit planety, že ukrájeme zdroje příštím generacím. V současnosti nás ohrožuje klimatická změna zvyšováním teplot, povodněmi i suchem a stoupáním hladiny moří. Jako lidstvo čelíme problému, co bychom měli dělat pro přežití a jak by se mělo žít. V poslední době, zejména v souvislosti s klimatickými hrozbami, se vedou diskuse o nutnosti změnit vzorce spotřeby i produkce směrem k větší environmentální udržitelnosti, aby byla umožněna regenerace planety.

Ve světě existuje mnoho skupin, které se zasazují o ochranu přírody a upozorňují na její neutěšený stav. Jsou to především různé typy environmentálních hnutí, jež mobilizují, protestují a veřejně se vyjadřují ke stavu Země. Hnutí ale také mohou mít jinou, méně viditelnou formu, která se orientuje spíše na změnu světa prostřednictvím proměny jedince a jeho jednání. Odehrává se více v soukromé sféře jednotlivých domácností a na rozdíl od demonstrací není tak spektakulární, nicméně i každodenní jednání představuje formu rezistence vůči neudržitelnému způsobu života v dnešní konzumní společnosti.

Tato kniha pojednává o lidech, kterým stav planety není lhotejný a kteří se vydali cestou osobní proměny nebo změny v malých skupinách. Reflektují to, že způsob jejich života má dopad na životní prostředí, a nechtějí dále svým každodenním jednáním přispívat k ničení přírody. Snaží se o proměnu svého života i spotřebních vzorců s ohledem na své okolí. Není to jen „volba peněženkou“, kterou dělají ve svém každodenním životě při rozhodování o věcech, jež si pořídí, a nejde jen o omezování potřeb, ale jako významná strategie se uplatňuje i soběstačnost a vlastní výroba věcí denní potřeby. Tito lidé se chtějí dostat do souladu s přírodou i tak, že touží být s ní v přímém fyzickém kontaktu, který jim přináší dobrý pocit. Ať už to spočívá v práci s přírodními materiály, spotřebě potravin pěstovaných „bez chemie“ nebo životě v domě z přírodních materiálů, jenž stojí „blíž přírodě“, na venkově či na samotě.

Pohlížím na tyto praktiky pomocí tzv. politiky životního stylu – politiky jinými prostředky –, která vypovídá o povaze dnešního přístupu lidí k politice. V posledních desetiletích vzrůstá počet občanů, kteří se o vysokou politiku nezajímají a chtějí žít po svém. Způsobem, jakým žijí, vyjadřují své hodnoty, ať už politické, etické či environmentální. Politika životního stylu zahrnuje jednání jednotlivců, ale také aktivity organizací, hnutí a komunit, které tento životní styl prosazují a napomáhají mu. Tyto skupiny přesvědčují jedince, že individuální změna jednání je smysluplná, a když ji provede dostatečný počet lidí, povede k žádoucí změně společnosti.

V této knize se zaměřuji na udržitelný a soběstačný životní styl, zkoumám jeho různé aspekty a dívám se na něj z několika hledisek. Jádrem textu je analýza životního způsobu jedinců a rodin, které chtějí žít v souladu s přírodou, a jednou ze strategií jejich udržitelné spotřeby je soběstačnost neboli DIY (*do-it-yourself*, udělej si sám). Sleduji, jak se soběstačnost prolíná s udržitelností, a to ve formě praktik DIY, domácího tvoření, pěstování si vlastních potravin, permakulturního hospodaření či realizace soběstačného žití na venkově s orientací „zpátky k půdě“. Těmto jevům, které chápu jako projekt environmentální politiky životního stylu v individuální rovině a interpretuji ho ve světle teorií udržitelného životního stylu, udržitelné spotřeby a DIY, se věnuje část knihy nazvaná „V souladu s přírodou“. Zde také podrobněji definuji, co znamená udržitelný životní styl a udržitelná spotřeba.

Udržitelný a soběstačný životní styl není ale jen záležitostí jedinců, kteří by žili ve společenském vakuu, nýbrž fenoménem, jenž individuum přesahuje. Projevuje se v různých formách sdružování a komunikace s podobně zaměřenými lidmi i v tom, že udržitelný životní styl propagují různá hnutí, organizace a spolky, které poskytují jednotlivcům podporu a vedení. Tomuto tématu se podrobně věnuje část knihy nazvaná „Do souladu s přírodou“, jež je opřena o teorii sociálních hnutí a subkultur a politiku životního stylu v kolektivní formě. Text se snaží odpovědět na dvě základní výzkumné otázky: Jak se v Česku projevuje politika životního stylu v oblasti udržitelnosti a soběstačnosti? Jak se realizuje v kolektivní a jak v individuální rovině?

Cílem této knihy je upozornit na oblast mezi individuální a kolektivní akcí, mezi osobní a společenskou změnou, mezi spotřebou a aktivismem v sociálních hnutích a mezi soukromou a veřejnou aktivitou, která je (alespoň v českém prostředí) nedostatečně prozkoumaná, a tuto oblast analyzovat. Sociální hnutí, subkultury a životní styly byly u nás z environmentálního hlediska studovány spíše odděleně. V Česku se rozvíjel výzkum orientovaný na environmentální sociální hnutí, především z perspektivy organizací sociálních hnutí a protestních událostí a taktik (např. Binka 2010; Císař 2008; Fagan 2004; Novák 2017). Stejně tak se environmentálně příz-

nivý životní styl stal předmětem řady odborných prací, zvláště ve spojitosti s dobrovolnou skromností, ekologickým luxusem a generačním přenosem skromného života (Librová 1994; 2003; Librová a kol. 2016; Kala, Galčanová, Pelikán 2017). Výzkum Hany Librové, která se zaměřovala na jedince a rodiny žijící environmentálně příznivým způsobem života, mě velmi inspiroval už v 90. letech, kdy jsem studovala sociologii. Život „pestrých“ a „zelených“ ve spojitosti se stěhováním na venkov a samozásobitelstvím se do značné míry podobá tomu, co dnes vidím u lidí jdoucích cestou permakultury nebo rodových statků. Najdeme zde však i mnoho rozdílů: v motivacích, rámcích, hodnotách, ale především v napojení jedinců na hnutí za udržitelnou spotřebu. Jejich způsob života není izolovaným ostrůvkem v moři konzumní společnosti, vůči níž se mnozí z nich vymezují, ale propojuje se pomocí kontaktů a sdílení v hnutích a různě zaměřených komunitách, přičemž celé prostředí můžeme chápat jako specifickou formu subkultury.

Tato kniha je zprávou z kvalitativního sociologického výzkumu, jenž jsem prováděla v letech 2017–2019 v prostředí permakultury a dalších příznivých hnutí a v domácnostech převážně na venkově u lidí, kteří žijí podle myšlenek udržitelnosti a soběstačnosti. Při zkoumání jsem použila metodologický přístup zdola a vydala se cestou zakotvené teorie. Je to kvalitativní sociologická metoda, která vychází induktivně z empirických dat, ale nebrání se komparaci s teoretickou literaturou. Jako zdroj dat jsem využila hloubkové rozhovory s lidmi praktikujícími soběstačný život v souladu s přírodou a lidmi, kteří ho prosazují, tedy představiteli hnutí za udržitelnou spotřebu. Z důvodů anonymizace dat jsem svým komunikačním partnerům přidělila přezdívky. V textu se objevují i celá jména aktérů, ale jen u těch, kteří je uváděli ve veřejně dostupných zdrojích. Čerpala jsem rovněž z pozorování a neformálních rozhovorů provedených jak v domácnostech, tak i na různých festivalech, kurzech a setkáních, kde se tito lidé sdružují. Jako významný zdroj dat mi posloužily i webové stránky organizací i jedinců angažujících se v prosazování udržitelného životního stylu a alternativní médium *Pravý domácí časopis*, jenž těmto aktivitám poskytuje velký prostor.

Analýza dat ukázala, že životní styl není záležitostí pouze osobní volby jedince, ale je utvářen sociálně, nejen celospolečensky, avšak i na mezoúrovni. Sociální hnutí, skupiny, organizace, subkultury a komunity jedince v jeho volbě a realizaci životního stylu a spotřeby podporují. Jedinci jsou ovlivňováni v tomto konkrétním případě hnutími za udržitelnou spotřebu, která spojuje orientace „zpátky k půdě“. Organizace hnutí poskytují návody, jak udržitelně a soběstačně žít, a předkládají je pozitivně s důrazem na prognostické a motivační ideologické rámce. Rámce hnutí má smysl zkoumat nikoli samostatně, ale ve vazbě na jejich uskutečňování v životě. V realitě, na

úrovni jedinců, se totiž ukazuje, že tyto hodnoty – především ideu kompletní soběstačnosti – je obtížné naplnit.

Výsledky analýzy dat formují jednotlivé kapitoly knihy, v nichž porovnávám empirický materiál s konkrétními teoriemi. Zároveň ale ke strukturaci textu přispěl zastřešující teoretický koncept – politika životního stylu. Využívám klasifikaci typů jednání podle Joosta de Moora (2017), jenž politiku životního stylu rozlišuje na kolektivní a individuální úrovni. Toto rozdělení na kolektivní formy (hnutí za udržitelnou spotřebu) a individuální způsoby (praktiky udržitelného životního stylu a spotřeby) mi posloužilo jako hlavní princip členění knihy. Výsledná organizace textu je tak podřízena zároveň logice analýzy dat zdola podle zakotvené teorie a vztahu k centrální kategorii a současně i teoretickému konceptu, kterým je politika životního stylu. Pro prezentaci dat jsem se rozhodla, že se budu držet toho, jak situaci rozumějí sami aktéři výzkumu a jak ji interpretují, a nebudu je sama hodnotit, pouze srovnávat a dávat do kontrastu. Svůj metodologický postup detailně popisuji v příloze na konci knihy.

Jádro analýzy tvoří „soběstačný život v souladu s přírodou“, specifický životní styl spojený s permakulturou, který zdůrazňuje šetrný přístup k přírodě („eko“) a soběstačnost ve smyslu nezávislosti i vlastního tvoření („DIY“). Detailně se věnuji otázce, jak se prolíná udržitelný životní styl a spotřeba se soběstačností a praktikami DIY (kapitola 3.3). Sleduji především, jak a proč se udržitelný a soběstačný život praktikuje na venkově v souvislosti s „návratem k půdě“, ať už v jednotlivých domácnostech, nebo v ekokomunitách, jak žijí lidé inspirovaní permakulturou, co dělají a jaké překážky překonávají (kapitola 3.4). Analyzuji také, jak a proč udržitelný životní styl a spotřebu prosazují hnutí permakultura, ekovesnice a potravinová suverenita, jež chápu jako „hnutí za udržitelnou spotřebu“, kontrétněji jako „hnutí návratu k půdě“ (kapitola 2.2). Soběstačný život v souladu s přírodou zasazují do širšího kulturního prostředí eko bio subkultury, pro kterou je příznačný obrat k přírodě, soběstačnost a transcendence. V kapitole 2.3 se ptám, jak a čím lze charakterizovat současnou eko bio subkulturu a které teoretické koncepty pomohou jejímu porozumění. Srovnávám ji s fenomény kulturního kreativismu, nové domesticity a hnutí hojnosti.

Kapitola 1.

Bud' sám tou změnou: politika životního stylu a politický konzumerismus

1.1 **Politika jinými prostředky: politika životního stylu**

Politika životního stylu (*lifestyle politics*) znamená způsob, jak se občané pomocí rozhodování v každodenním životě zapojují do politiky, a zahrnuje eticky, environmentálně nebo politicky motivovaná rozhodnutí o spotřebě, dopravě, využívání energie a dalších způsobech života. Definuje aktivity, jež se snaží o společenskou změnu pomocí volby životního stylu, jenž se odvíjí od hodnot jedince. Ilustruje ji populární rčení „Mysli globálně, jednej lokálně“ nebo slogan připisovaný Gándhímu „Bud' sám tou změnou, kterou chceš vidět ve světě“. Politika životního stylu se týká především změny způsobu individuálního života, může však nepřímou ovlivnit vlády nebo firmy, čímž se přenáší z oblasti soukromé do veřejné či institucionální (de Moor 2017; de Moor, Verhaegen 2020).

„Lifestylová“ politika má různorodý obsah, ale mnohdy se projevuje v oblasti environmentálních témat. Proenvironmentální hodnoty se často propojují se „zeleným“ jednáním a změnou životního stylu, který zahrnuje například etické nakupování, přechod na veganskou stravu, snižování spotřeby energie, využívání udržitelnějších způsobů dopravy nebo individuální a kolektivní projekty k produkci vlastní energie či potravin.

Politika života jako reflexivní projekt vlastního já

Koncept politiky životního stylu vychází z *life politics* (politika života, někdy také politika pro život) Anthonyho Giddense (1991), který ji definuje jako politiku volby, životních rozhodnutí a životního stylu. Politika života se odvíjí od seberealizace jedince v pozdně moderní společnosti a projektu vlastního já. Identita je výsledkem reflexivní práce jedince a osobní příběh vlastní identity se utváří ve vztahu k měnícím se okolnostem života, ať už na lokální, či globální úrovni. Každodenní volby mají globální souvislosti: globalizace ovlivňuje volbu životního stylu i tvorbu identity jedince a naopak procesy seberealizace mají dopad na globální procesy (Giddens 1991: 213). Jedinec musí

do svého života začlenit informace z mnoha různých zprostředkovaných zkušeností a zároveň své vlastní aktivity ukotvené v lokalitě tak, aby celek dával smysl. Úkolem jedince je vytvořit vnitřní autenticitu, to znamená rámeček, ve kterém může vlastní život vnímat soudržně navzdory rychle se měnícím vnějším podmínkám. Vlastní tělo a já (ego nebo subjekt) se staly prostorem pro praktikování mnoha nových životních stylů. Tělo je dnes oblastí interakce a reflexe, neboť do něj vstupují projekty vlastního já i abstraktní systémy, což se projevuje například nárůstem obliby příruček a praktických manuálů, jež se zabývají zdravím, dietou, vzhledem, cvičením apod. (Giddens 1991: 218).

Hlavní roli v upozorňování na témata politiky života ve veřejné debatě sehrála sociální hnutí. Myšlenku, že osobní je politické, prosazovalo studentské hnutí 60. let 20. století, zejména jeho část ovlivněná situacionismem a revoltou. Ale skutečným průkopníkem v oblasti politiky života kladoucím důraz na význam každodenního života se stalo ženské hnutí. Feminismus otevřel sféru politiky života a spojuje v sobě tematiku emancipace žen s otázkou identity.

Politika života ve vztahu jedince a globálních procesů se výrazně projevuje také v oblasti environmentální. A. Giddens (1991: 221) uvádí, že důležitou součástí environmentálních obav je poznání, že ničení životního prostředí závisí na stylu života, protože největší ekologické škody v moderní společnosti vznikají v důsledku spotřeby. Environmentální problémy poukazují na nové a zvětšující se vzájemné závislosti mezi globálními systémy, planetárními problémy a osobní aktivitou. Ačkoli si je Giddens dobře vědom nutnosti koordinované globální odpovědi na vyšších úrovních, než je individuální akce, tak tvrdí, že hrozbě zničení přírodního prostředí nemůžeme čelit, aniž by se změnil každý jedinec. Pokud chceme snížit ekologická rizika, budou potřeba velké změny v oblasti životního stylu spolu s odklonem od neustálého ekonomického růstu. Jak postupuje ovládnutí a ničení přírodního světa lidmi, vrací se potlačená existenciální témata spojená s životem na Zemi. Objevují se morální otázky: Co by lidé měli dělat, aby přežili, a jak by se mělo žít?

Politika životního stylu jako politika jinými prostředky

Koncept *lifestyle politics* dále rozpracovává politolog W. Lance Bennett (1998, 2004), který ho vztahuje především ke změnám v politickém jednání. V posledních desetiletích se vede debata o klesající účasti ve volbách a důvěře ve vládní instituce, ubývajícím členství v tradičních formálně organizovaných skupinách a snižující se identifikaci občanů s politickými stranami v demokratických společnostech. W. L. Bennett (1998) tvrdí, že eroze důvěry

v politické představitele a státní instituce není důsledkem pasivního úniku jedinců do soukromých životů, a nepodléhá strachu, že tyto procesy ohrozí demokracii. Domnívá se totiž, že politická angažovanost není v úpadku, ale proměňují se její formy, které však obtížně zapadají do tradičního obrazu institucionální politiky. Občanská kultura není mrtvá, jen na sebe vzala jinou tvář, a to zejména v souvislosti s tématy životního stylu. Nové zájmy politiky životního stylu se projevují spíše v rovině osobní a lokální než na úrovni národního státu.

Občané politicky volí podle toho, jak jejich volba ovlivní jejich životní styl. Životní styly jsou stále různorodější a nedají se vyjadřovat pouze pomocí dřívějších kategorií, jako je třída, strana nebo náboženství. Jedinci přikládají společenský a politický smysl více tématům spojeným se způsobem života, hodnotami a osobními projekty. Pokud je pro (zejména mladé) lidi politika důležitá, tak především v souvislostech jejich osobního života, který se týká práce, rekreace, nakupování, zábavy, přátel či rodiny. Jedinci už nepovažují vlády národních států za ty, kdo by jim efektivně pomohl v jejich osobních problémech (Bennett 2004).

Přestože mají lidé pochybnosti o vládní politice, zájem o politiku zejména na lokální úrovni neupadá a občané se nadále politicky angažují v tématech životního stylu, jako je například životní prostředí, zdraví, péče o děti a vzdělávání, společenská odpovědnost firem apod. Nadále narůstá účast na dobrovolnické práci a role volně organizovaných sítí a různých lifestyleových koalicí se zvyšuje. V demokratických zemích tak roste „politika jinými prostředky“ (Bennett 1998). Do politiky životního stylu zapadá i aktivismus spojený se spotřebitelskou volbou a kampaněmi zaměřenými proti korporacím (Bennett 2004).

Politika životního stylu může být chápána jako forma politické participace, ačkoli se odlišuje od ostatních občanských aktivit, které jsou zaměřeny na stát a politické rozhodovací procesy (de Moor, Verhaegen 2020). Naopak politika životního stylu se do demokratického systému nezapojuje a někdy se s ním dokonce rozchází. V souvislosti s tím se objevují nadšené nebo naopak skeptické pohledy na růst lifestyleové politiky. Optimistický přístup (výše reprezentovaný Bennetem) uvádí, že občané nejsou pasivní, ale objevují nové oblasti, jak se účastnit politiky, včetně sféry každodennosti. V této souvislosti je politika životního stylu chápána jako kompenzace za pokles účasti ve volbách. De Moor a Verhaegen (2020) to ukazují na příkladu současného stavu životního prostředí a klimatické změny, o kterých se občané domnívají, že je vlády nejsou schopné vyřešit, takže se jako jedinci nebo komunity zapojují do akce pomocí změny životního stylu. Na druhé straně skeptici upozorňují, že lifestyleová politika sama o sobě nepředstavuje plné demokratické zapojení

a nesnaží se o účast na kolektivním rozhodování na celospolečenské úrovni, čímž zpochybňují její efektivitu změnit společnost. Pokud by občané vzdali zapojení se na úrovni státu, tak by to mohlo vést k vážnému demokratickému deficitu (de Moor, Verhaegen 2020).

Podmínky politiky životního stylu: etický kompas

V politice životního stylu se spojuje orientace na životní styl s politikou, to znamená, že určité aktivity každodenního života se orientují na celospolečenskou změnu, a ne pouze na blaho jedince. Michelle Michelettiová a Dietlind Stolleová¹ (Micheletti, Stolle 2011) ukazují na příkladu vegetariánství, že politiku životního stylu lze odlišit od pouhé volby životního způsobu podle motivací. Pokud jsou ve hře motivace kolektivní, orientované na druhé lidi či přírodu, jde o politiku životního stylu, pokud se motivace zaměřují jen na jedince a jsou egoistické, jako například zdraví, pak se o politiku životního stylu nejedná.

M. Michelettiová a D. Stolleová definují politiku životního stylu jako „individuální volbu pro využití sféry soukromého života k převzetí zodpovědnosti za politiku“ (Micheletti, Stolle 2011: 126). Politika životního stylu se podle nich uskutečňuje, pokud existuje vědomá a konzistentní volba hodnot, postojů a aktivit jak ve veřejné, tak i soukromé sféře. Politika životního stylu znamená politický závazek žít důsledně, podle konkrétních principů v určitých rolích i mezi společenskými rolemi. Lidé, kteří se angažují v lifestyleové politice, chápou svůj osobní život jako politické vyjádření, projekt a formu akce. Ten, kdo tuto formu politiky praktikuje, dělá všechno pro to, aby změnil své zvyky, které nejsou v souladu s jeho hodnotami. Pokud se mu to nedaří, má pocit viny, že je porušil.

Podle Michelettiové a Stolleové (Micheletti, Stolle 2011: 127) má politika životního stylu tři strukturální podmínky a dva individuální faktory, které ji ovlivňují. Na strukturální úrovni podmiňuje lifestyleovou politiku svoboda volby, kdy má jedinec možnost vybrat si mezi alternativami tak, aby mohl žít v souladu se svými hodnotami. Politika životního stylu dále závisí na dostupnosti informací o různých možnostech a jejich dopadu na jiné lidi a přírodu. Třetí podmínkou je tzv. etické vedení od někoho, kdo pomáhá porozumět a zhodnotit získané informace, přičemž toto vedení může poskytnout vláda, politické strany, občanská sdružení, vědecká obec, podnikatelé, spotřebitelské značky, přátelé či rodina.

---

¹ Autorka se podřídila českému jazykovému úzu a redakčním zvyklostem nakladatelství při přechylování cizích ženských příjmení, byť s touto praxí osobně nesouhlasí.

K důležitým individuálním faktorům pro praktikování politiky životního stylu patří schopnost jedince vytvořit si osobní etický kompas, který zasadí hodnoty a aktivity do širšího rámce. Člověk má etický kompas, pokud si uvědomuje důsledky své individuální volby na ostatní lidi a přírodu, ať jde o preference ve stravování, nákup oblečení, nebo volbu školy pro své děti. Někteří lidé vidí spojení mezi volbou a důsledky snadno, jiní se to musejí naučit, začít nově uvažovat, získat nové hodnoty a začít dělat věci jinak.

Druhý individuální faktor znamená schopnost použít svůj etický kompas v situaci volby. Tato schopnost je ovlivněna jednak socioekonomickými zdroji, které usnadňují volbu, jednak motivací a odhodláním to skutečně udělat. K socioekonomickým zdrojům se zařazuje úroveň vzdělání, příjem, typ zaměstnání, občanské dovednosti a čas. Tyto zdroje kromě politického zapojení a účasti v sociálních sítích umožňují aktivitu jedince v politice životního stylu (Micheletti, Stolle 2011).

Politika životního stylu: alternativa, nebo mainstream?

Témata spojená s politizací životního stylu vnesla do společnosti nová sociální hnutí, zejména hnutí ženské a environmentální. V současnosti se ale diskurs politiky životního stylu netýká pouze sociálních hnutí, ale přenesl se i do mainstreamové politiky (Portwood-Stacer 2013).² Víra v to, že jedinec může mít vliv na změnu, se rozšířila nejen mezi radikály, ale stala se běžnou i ve většinové společnosti. Neoliberální konzumní kultura posledních dekad vytvořila prostředí, ve kterém se lifestylový aktivismus považuje za normální cestu ke změně. V neoliberálním rámci jedinci vytvářejí své vlastní projekty a individuální taktiky jako spotřeba jsou uznávány jako řešení kolektivních problémů. Aktivismus životního stylu představuje příklad přenesení odpovědnosti na jedince, aby se starali nejen o své osobní dobro, ale i o blaho společnosti. Projekty lifestylového aktivismu se tak dají chápat jako projev neoliberalismu ve společnosti.

Laura Portwood-Stacerová (Portwood-Stacer 2013) však tvrdí, že existuje rozdíl mezi lifestylovými taktikami radikálních aktivistů a zabýváním se sebou podle neoliberální ideologie. Na jednu stranu jsou projekty životního stylu aktivistů utvářeny neoliberálním společenským kontextem, ale na druhou stranu volbou svého způsobu života neoliberalismu vzdorují. Záleží na tom, zda jejich životní styl je jen výsledkem individuální volby a potěšení, nebo zda je způsob jejich života výrazem oddanosti dlouhodobým cílům. Jde o to, jestli hlavním motivem vlastního jednání je vize sociální změny,

---

2 Autorka mluví především o USA.

nebo se zaměřením na vlastní život naopak vyhýbají snaze o změnu společnosti.

Podle kritiků lifestylového aktivismu jsou taktiky politiky životního stylu dostupné jen privilegovaným, kteří mají prostředky pro volbu svého jednání. Ale studia subkultur (např. Hebidge 1979) ukázala, že i dělnická třída nebo etnická hnutí využívala styl pro rezistenci. Na druhou stranu aktivismus spojený se spotřebou určitě zvýhodňuje movitější jedince a navíc byl často kooptován korporacemi (Heath, Potter 2012).

Politika životního stylu, která se obvykle realizuje jako spotřebitelská volba na trhu, podle kritiků koresponduje s neoliberálním akcentem na osobní zodpovědnost a rozvoj podnikatelských dovedností. Kritikové soudí, že tyto podobnosti jsou důkazem toho, že společenská změna založená na soukromé změně životního stylu a tržních řešeních je problematická, protože dává lidskou tvář a progresivní podobu neoliberální logice trhu na úkor kolektivní organizace a politické mobilizace. Craig J. Thompson a Juliet B. Schorová (Craig, Schor 2014) proti tomu uvádějí, že aktivismus zdola není založen na soutěži a snaze o maximalizaci zisku jako neoliberalismus, ale předpokládá spolupráci a vytváření kooperativních sítí. Podle jejich mínění není praktikování spotřebitelské suverenity a aktivismu v rámci lokálního trhu projevem neoliberalismu, má naopak komunitní a nekomerční ráz. Decentralizace v něm neznamena atomizovaný individualismus a vztahy zprostředkované trhem nemusejí reprodukovat neoliberální orientaci na soutěž. Ekonomika hojnosti, jak nazývají alternativní ekonomickou vizi, je zakotvena v lokalitě a nepředstavuje tok zboží bez ohledu na konkrétní místa, naopak jednotlivé uzly v síti tvoří decentralizované body odporu vůči mainstreamovým ekonomickým praktikám.

Typologie politiky životního stylu

Politika životního stylu se úzce vztahuje k politickému konzumerismu, zejména bojkotu a politicky motivované preferenci určitých produktů. Někteří chápou politiku životního stylu jako jednu z oblastí politického konzumerismu (Stolle, Micheletti 2013), jiní podřazují politický konzumerismus politice životního stylu (např. de Moor 2017). De Moor považuje politiku životního stylu za širší kategorii, neboť se na rozdíl od politického konzumerismu tematizujícího spotřebu vztahuje také na jiné aspekty životního stylu, jako je například doprava, odpad domácností, využívání zdrojů energie, bydlení a oblékání. I podle L. Portwood-Stacerové (Portwood-Stacer 2013) je lifestylová politika celou kulturní formací a nesouvisí jen se spotřebitelskými volbami, ale zahrnuje i volbu jazyka, nasměrování pracovní dráhy či uspořádání rodinných vztahů.

Tabulka 1: Klasifikace politiky životního stylu

Strategie	Orientace	Organizace	
		Individuální	Kolektivní
Přímé strategie	dovnitř	Typ 1: individuální změna životního stylu (příklad: osobní politický konzumerismus)	Typ 2: kolektivní změna životního stylu (příklad: alternativní potravinové sítě)
	navenek	Typ 3: individuální mobilizace ke změně životního stylu (příklad: diskuse o možnostech ovlivnění politiky životním stylem, přesvědčováním okolí)	Typ 4: kolektivní mobilizace ke změně životního stylu (příklad: propagace kampaně alternativních potravinových řešení)
Nepřímé strategie		Typ 5: individuální nepřímá politika životního stylu (příklad: bojkot produktů jako tlak na korporaci)	Typ 6: kolektivní nepřímá politika životního stylu (příklad: politizace spotřebitelů k tlaku na vlády a korporace)

Zdroj: J. de Moor (2017).

Joost de Moor (2017) se snaží vnést světlo do různých typů aktivit spojených s politikou životního stylu, a proto navrhuje klasifikaci typů podle úrovně organizace (na individuální a kolektivní), podle orientace (dovnitř či navenek) a na základě zaměření (na přímou a nepřímou politiku životního stylu). Rozlišuje celkem šest typů politiky životního stylu (tab. 1). Přímé strategie předpokládají, že proměna životního stylu povede rovnou ke změně ve společnosti.

- *Typ 1* představuje „změnu životního stylu“, individuálně a dovnitř orientovanou politiku životního stylu, jež se projevuje například v nakupování určitých výrobků, které sníží uhlíkovou stopu. První typ se nejvíce blíží konceptu individuálního politického konzumerismu.
- Do *typu 2* spadají skupiny, jež aktivně propagují určitý životní styl jako prostředek ke změně; jde však o kolektivní aktivitu, kdy skupina podporuje změnu životního stylu u svých přívrženců. Příkladem mohou být alternativní potravinové sítě, které umožňují svým členům získávat lokální potraviny ve spotřebitelské komunitě.
- Přímé strategie zaměřené navenek představují „mobilizaci životního stylu“, orientují se i na širší publikum z oblasti většinové společnosti. Zaměření navenek, mimo okruh vlastních přívrženců, je důležité pro aktivizaci širších skupin, aby se daný životní styl dostatečně rozšířil. Na individuální úrovni je příkladem přesvědčování svého okolí, rodiny a přátel ke změně životního stylu (*typ 3*).
- Na kolektivní úrovni jde o informování veřejnosti o vybraných problémech, nastínění možné změny a poskytování informací o alternativách, např. propagace alternativních potravinových sítí (*typ 4*).

- Nepřímé strategie jsou zamýšleny i jako prostředek tlaku na vyšší úroveň, ať už se jedná o velké firmy, nebo vlády. Příkladem může být na individuální úrovni bojkot některého výrobku, který má působit na změnu jednání určité korporace (*typ 5*).
- V kolektivní rovině jsou to aktivity, jež svým úspěšným příkladem, například v oblasti kolektivního bydlení nebo alternativního způsobu produkce potravin, působí na vlády či lokální politiky, aby podpořili tyto změny v širším měřítku (*typ 6*) (de Moor 2017: 183).

Ačkoli se politika životního stylu většinou týká oblasti soukromého života, uvedené typy ukazují, že ji lze převést také do veřejné sféry, ať už v institucionální, či ekonomické rovině (de Moor 2017: 189).

1.2 Volba peněženkou? Politický konzumerismus a etická spotřeba

Politický konzumerismus (nebo také etická spotřeba)³ znamená „spotřebitelskou volbu výrobců a výrobků na základě politických nebo etických kritérií“ (Stolle, Hooghe, Micheletti 2005: 246). Politický konzumerismus zahrnuje způsoby, jak občané, spotřebitelé a aktivisté využívají tržní prostředí jako politickou arénu ke změně institucionálních nebo tržních forem jednání, které považují za eticky, environmentálně nebo politicky nepřijatelné. Jedinci se rozhodují podle úvah o spravedlnosti nebo férovosti firemního jednání. Volba uvědomělých občanů na trhu má tak přispět k řešení komplexních globálních problémů. Politický konzumerismus představuje individualizovanou zodpovědnost a vytváří tlak na korporace, aby změnily své výrobní zvyklosti (Stolle, Micheletti 2013).

Politický konzumerismus, stejně jako politika životního stylu, zapadá do širšího politického kontextu, který se vyznačuje snížením důvěry občanů ve státní orgány, poklesem účasti ve volbách a členství v politických stranách a zároveň růstem jiných forem politické angažovanosti. Různé formy politického konzumerismu představují inovace v repertoárech politické participace a jejich nárůst v západních společnostech v posledních desetiletích zpochybňuje rozšířenou tezi, že se občané nezajímají o účast na demokratické politice (Stolle, Micheletti 2013). Zejména mladé generace preferují zapojit

³ Pojem „politický konzumerismus“ nebo „politická spotřeba“ je podle jeho hlavní teoreticky synonymem pojmu etická spotřeba, liší se jen preferencí pojmu v určitém sociokulturním prostředí, např. ve Velké Británii se více používá termín „etická spotřeba“ (Micheletti 2011: 1098). V českém prostředí se spíše setkáme s pojmem „odpovědná spotřeba“.

se spíše do volnějších a méně hierarchických neformálních sítí nebo do různých mobilizací spojených s životním stylem (Bennett 1998).

Oblasti spotřeby a občanství, jež se dříve nacházely v opozitních sférách soukromí a veřejnosti, se dnes překrývají a politický konzumerismus se tak prolíná hranicemi veřejné a soukromé sféry. Proměňuje se uspořádání politické odpovědnosti, mění se role občanů a je na ně vyvíjen větší tlak, aby převzali zodpovědnost na sebe ve veřejné i soukromé sféře. Zvyšuje se role osobní volby jako mechanismu politiky. Tradiční rámec politické zodpovědnosti, ve kterém se vytváří veřejná politika, představoval dříve pro občany vznášení požadavků na vlády národních států, aby uplatnily svou autoritu pro formulování veřejných zájmů. Ale v 90. letech se společně s postupujícími globalizačními procesy dostaly do popředí diskusí o nových rámcích politické odpovědnosti nadnárodní korporace jako vlivní hráči globálního obchodu (Stolle, Micheletti 2013). Debaty o volném trhu, korporátní globalizaci a neoliberalismu představovaly pro fenomén politického konzumerismu důležité stimuly (Bennett 2004). Aktivistický diskurs politického konzumerismu zdůrazňuje nejen odpovědnost samotných firem, ale i roli spotřebitelů, kteří mají moc přesvědčit nadnárodní korporace, aby se cítily zodpovědné za negativní dopady svého působení na volném trhu. Korporace se tak staly politickými cíli aktivistů (Stolle, Micheletti 2013).

Politický konzumerismus na přelomu tisíciletí tvořil nedílnou součást alterglobalizačního hnutí a byl silný v hnutí proti otročké práci v „robotárnách“ (*sweatshoppech*) nadnárodních korporací (více Klein 2000; Kolářová 2009). Později posloužil jako základ *slow food* (a dalších hnutí *slow*) a projevil se v oblasti *fair trade* či v obecně udržitelné spotřebě s nízkou ekologickou stopou.

Politický konzumerismus ale není tak úplně novým jevem z přelomu milénia; můžeme vzpomenout například na bostonské pití čaje v roce 1773 na protest proti britskému impériu a za nezávislost amerických kolonií (Micheletti 2011) či bojkot autobusů v Montgomery v letech 1955 a 1956 jako protest proti rasové segregaci, který dal impuls hnutím etnických menšin nejen v USA. Ne vždy ale politická spotřeba slouží demokratickým zájmům, někdy může dokonce ohrožovat lidská práva. Zde je potřeba zmínit se například o antisemitské kampani „Nenakupujte u Židů“ v Německu ve 30. letech minulého století. Dnes se ve světě bojkotuje například maso z tuňáka, tropické dřevo či stravování ve fastfoodových řetězcích (Micheletti 2011). Historické příklady podle Stolleové a kol. (Stolle a kol. 2005) ukazují, že aktivismus politického konzumerismu může být efektivním způsobem ke změně jak korporátního jednání, tak i vládní politiky. Novodobý spotřební aktivismus měl jasný dopad na průmyslové standardy, na sjednání pravidel produkce a vznik

systému etických značek. Odhalení výrobních praktik firem vedla k zavedení sociální odpovědnosti korporací zejména v oděvním průmyslu. Politický konzumerismus je podle řady autorů životaschopnou a smysluplnou aktivitou doplňující konvenční formy politické participace, někdy může dokonce představovat výhodnější způsob vyjádření nespokojenosti než protest v ulicích, především proto, že korporace jsou na spotřebitelské kampaně citlivé (Shah a kol. 2007: 233).

Podmínky a formy politického konzumerismu

U politického konzumerismu nenajdeme žádné formální členství, akce se mohou zorganizovat spontánně a nepravidelně. Politický konzumerismus praktikují občané v každodenním prostředí – při nakupování oblečení, během rozhodování o spotřebě jídla nebo při pořizování větších věcí, jako je auto nebo dům. Spotřebitelská volba se často odvíjí od znalosti uhlíkové či ekologické stopy produktů nebo od informací o sociálních a pracovních podmínkách, za kterých zboží vzniká. Politický konzumerismus se uskutečňuje i kolektivně, například v rámci Dne nenakupování. Kolem spotřebních praktik se vytvářejí nehierarchická a neformální hnutí a sítě, jež se věnují kritice konzumních životních stylů a snaží se nahradit globalizované tržní uspořádání jinými vztahy spotřebitelů a výrobců, které jsou založené na solidaritě lokálních komunit.

Aby šlo o politický konzumerismus, měly by podle Juliet Stolleové, Marca Hooghea a Michelle Michelettiové (Stolle, Hooghe, Micheletti 2005) aktivity obsahovat tyto tři prvky: chování, motivace a frekvence. Co se týče chování, tak jde o nakupování či bojkot určitého zboží nebo služeb na základě politických či etických důvodů. Musí být přítomna i motivace politikou, etikou nebo environmentálními důvody, neboť nakupování výrobků na základě chuti nebo toho, že jsou ve slevě, kritéria politického konzumerismu nenaplnuje. Stejně tak je důležitá i frekvence takového chování, musí jít o pravidelné vzorce chování, a nikoli o nahodilou aktivitu.

J. Stolleová a M. Michelettiová (Stolle, Micheletti 2013) rozlišují čtyři formy politického konzumerismu: bojkot, „*buycott*“, diskursivní politický konzumerismus a politiku životního stylu.

1. Spotřebitelský bojkot je projevem odmítání nákupu výrobků určitých firem, často velkých korporací, s cílem donutit firmu ke změně jednání, které poškozují určité skupiny lidí nebo přírodu. Odmítnutí produktů má vést k omezení zisku firmy, snížení její hodnoty na burze či poškození značky a celkové reputace. Bojkot jako součást větších kampaní, jež se dostanou i do médií, může být využíván jako hrozba

pro firmy, aby přistoupily na požadavky občanů. Příkladem mohou být velké kampaně proti značkám Nike, Nestlé nebo Shell.

2. *Boycott* neboli záměrný nákup představuje opak bojkotu, čili jde o vyhledávání a preferenci správných, to znamená etických, udržitelných nebo férových výrobků. K tomu slouží produktové značky (například bio, eko či fair trade) a certifikační schémata v oblasti dřevařství, mořských plodů nebo etického bankovníctví i příručky k nakupování podle určitých kritérií a hodnot, třeba veganství. Spotřebitelé požadují certifikaci produktů, která zaručí, že je zboží vyrobeno v podmínkách šetrných k životnímu prostředí, bez využití dětské práce a s férovou mzdou. *Boycott* poskytuje podporu firmám, jež se zavázaly k environmentální i sociální zodpovědnosti. Záměrný nákup je mnohem rozšířenější formou než bojkot, uplatňuje se zejména od 90. let se vzrůstajícím uvědoměním v oblasti životního prostředí a globální sociální spravedlnosti.
3. Diskursivní politický konzumerismus spočívá v získávání informací o korporátních praktikách, vyjadřování názorů o politice nadnárodních firem, v komunikaci s veřejností, ale i mezi přáteli, vyjednávání o zavedení obchodní etiky či tvorbě nezávislých monitorovacích systémů. Jeho taktikou je například *culture jamming* neboli podvracení mediální kultury a jejích symbolů. Uplatňuje se zejména v oblasti reklamy jako zesměšnění či přemalování hesel a značek, např. místo Burger king – Murder king. Tento *adbusting* (narušování reklam) se zaměřuje na dobře známé korporátní značky. Například případ firmy Nike ukazuje, že korporace jsou vůči politickému aktivismu zranitelné.
4. Politika životního stylu – zde je podřazena konceptu politického konzumerismu – může znamenat celý životní styl jako například veganství, freganismus (využívání vyhozených výrobků, zejména potravin) či dobrovolnou skromnost. Politika životního stylu překračuje předchozí tři formy politického konzumerismu a zahrnuje je všechny, například v případě veganství se praktikuje jak bojkot masa, tak nakupování výrobků s označením „vegan“ i přesvědčování dalších lidí, především však jde o změnu celého životního stylu. Politika životního stylu praktikovaná v každodenním životě má informovat jiné lidi a změnit jejich hodnoty, zároveň nepřímo ovlivnit produkci spotřebních věcí (Stolle, Micheletti 2013).

Politický konzumerismus získává v rámci denních aktivit běžných občanů stále více prostoru a stává se klíčovým prvkem politického repertoáru mnoha lidí, protože „volba peněženkou“ je zkrátka častější aktivitou než

účast ve volební místnosti (Shah a kol. 2007: 233). Taktiky politického konzumerismu jsou však dostupnější nebo rozšířenější jen mezi určitými skupinami lidí. Jsou to zvláště mladí lidé, ženy a vzdělanější jedinci, kdo činí rozhodnutí o spotřebě na základě svých politických hodnot nebo etických úvah (Shah a kol. 2007). Historicky i v současnosti jsou to více ženy než muži, a to hlavně ženy v domácnosti, jež se do aktivit politického konzumerismu zapojují. Dalším důležitým faktorem pro uplatnění spotřebního aktivismu je příjem. Lidé s vyššími příjmy si mohou dovolit etické a ekologické produkty, které jsou často dražší, zatímco méně movití mají tuto volbu omezenou (Stolle, Hooghe, Micheletti 2005).

Politický konzumerismus ve východní Evropě

Můžeme v prostředí postsocialistické východní Evropy, jež se čtyři dekády vztahovala k politice i spotřebě odlišně než západní země, mluvit o politickém konzumerismu? Léna Pellandini-Simányiová a Emese Gulyásová (Pellandini-Simányi, Gulyás 2019), které provedly srovnávací analýzu západních a východních zemí Evropy pomocí kvantitativních dat získaných v rámci European Social Survey a Eurobarometrů, navrhuji rozšířenou verzi politického konzumerismu a nazývají ji „politikou zakořeněnou v každodenním životě“ (*embedded politics of everyday life*). Ta je typická pro země střední a východní Evropy, protože se na rozdíl od Západu méně spojuje s politickou aktivitou a více s každodenní etikou, jako je šetrnost a patriotismus, a představuje tak variantu politického konzumerismu orientovaného na životní styl. Výzkumnice se zaměřily nejen na aktivity, jako je bojkot a záměrný etický nákup, ale i na každodenní spotřební volby, jež však nemusí být lidmi, kteří je praktikují, chápány jako politické.

Na spotřební chování má ve východní Evropě vliv socialistická minulost. V ekonomice nedostatku se spotřebitelé zaměřovali na to, jak vůbec některé produkty získat, ne na výběr z alternativ, které neexistovaly. Praktiky materiální spotřeby tvořily na jedné straně součást socialistické ideologie rovnosti, ale mohly se stát i revoltou vůči autoritativnímu režimu (např. nošení džín).

V současnosti lze v oblasti etické spotřeby země východní Evropy rozdělit na tři skupiny:

1. „Předvoj“ (Estonsko a Slovinsko), tedy země dosahující evropského průměru.
2. „Váhavé země“, kam patří Maďarsko, Slovensko a Česko, jež jsou v evropském průměru v nízkonákladových aktivitách, které vyžadují malou nebo nulovou snahu z hlediska času a peněz (volba cestování, vzdání se věcí na jedno použití, energetická účinnost výrobků), ale

v oblasti většího obětování (vyhýbání se dálkovým letům, zateplování domů, nákup lokálních potravin a ekoproduktů nebo aut podle spotřeby) vycházejí jako podprůměrní. V Česku se relativně mnoho spotřebitelů zapojuje do bojkotu (13 %) a vůbec nejvýše jsme se umístili v prodeji fairtradových výrobků.

3. „Pasivní země“ (Litva, Polsko, Bulharsko, Rumunsko, Lotyšsko) se nacházejí hlouběji pod evropským průměrem.

Autorky se snažily vysvětlit rozdíly mezi zeměmi na základě ekonomických souvislostí v souladu s předpokladem, že etická spotřeba je dražší a může být omezena na bohatší země, ale tato hypotéza se nepotvrdila. Například nejbohatší země východní Evropy, Česko, vykazuje mnohem slabší účast v aktivitách, které jsou nákladné, než mnoho chudších zemí.

Východoevropské země projevují relativně vysokou aktivitu ve spotřebitelských volbách, které zapadají do každodenní etiky šetrnosti (např. zateplení domu, vybírání energeticky úsporných spotřebičů nebo jízda hromadnou dopravou do práce) a také patriotismu (preference lokálních produktů). Východoevropané praktikují méně aktivistické formy politického konzumerismu, ale zato více využívají ty každodenní a nízkonákladové. Vysokonákladové, drahé varianty etické spotřeby (např. nakupování dražších, fairtradových produktů) často neupřednostňují, protože jsou v rozporu s etikou šetření. Autorky uzavírají článek tvrzením, že ve východní Evropě, kde jsou lidé ještě skeptičtější k tradičním politickým prostředkům než na Západě, zatím nebyl politický konzumerismus chápán jako alternativa tradiční politiky, ale do budoucna očekávají jeho nárůst u všech skupin obyvatel.

Politickým konzumerismem se ve svém výzkumu politické participace v Česku zabývá i kolektiv autorů pod vedením Lukáše Linka (Linek a kol. 2017). Postkomunističtí občané ve srovnání se Západem mají podle autorů nižší zájem o politiku, neúčastní se života politických stran ani organizací občanské společnosti a spolků. V postkomunistických zemích nebyla ve srovnání se Západem nikdy vysoká ani nevolební politická participace, do které politický konzumerismus zařazují. Dědictví komunismu se projevilo ve vyšší míře nedůvěry v politické elity, ale mělo vliv i na nižší přesvědčení o schopnosti přispět vlastním jednáním ke změně. Politický konzumerismus autoři definují jako „cílené kupování výrobků motivované politickými důvody, i když jsou tyto výrobky dražší“ (Linek a kol. 2017: 86). Chápu je jako novější formu politické angažovanosti vedle například aktivismu na sociálních sítích, jehož popularita roste zejména mezi mladými lidmi. Politický konzumerismus se u nás začal praktikovat poměrně nedávno. Zatímco v roce 2004 využívalo tuto formu politické účasti jen asi 6 % obyvatel a převládali mezi

nimi lidé vysokoškolsky vzdělaní, o deset let později se k nákupu nebo naopak bojkotu výrobků na základě environmentálních, etických nebo politických důvodů přihlásilo 16 % Čechů a politický konzumerismus se rozšířil i mezi lidmi se základním a středoškolským vzděláním. Aktivity politického konzumerismu se příliš neliší podle pohlaví, častější jsou ale u mladších lidí a mnohem více na nich participují obyvatelé velkých měst než lidé na venkově.

Politický konzumerismus tito autoři chápou jako neinstitucionalizovanou a individualizovanou formu politického jednání prováděnou neveřejně a s vyššími finančními náklady, již charakterizuje slabá kolektivní akce, nízká organizovanost a minimální rekrutace pro účast na politice.

V následujícím textu se pokusím tuto představu poněkud narušit představením teoretických přístupů, které tematizují právě kolektivní formu politického konzumerismu a aktivity v rámci sociálních hnutí.